

РОЗДІЛ 4. Інституційне забезпечення та стратегії фінансування розвитку аграрної сфери України: вітчизняний і закордонний досвід

4.1. Інституційне забезпечення фінансування сталого розвитку аграрної сфери України

Аграрна сфера являє собою систему, що формується шляхом поєднання аграрного виробництва і сільських територій, які забезпечують діяльність основних складових сталого розвитку (економічної, соціальної та екологічної). Таке поєднання, цих двох систем, є актуальним з огляду на сучасний європейський вектор розвитку України та наголос на «єдності аграрного виробництва і сільських територій» у «Порядку денному на XXI столітті» ООН.

З розвитком і прискоренням глобалізаційних процесів та появою відповідних тенденцій міцність зв'язків між аграрним виробництвом та сільськими територіями України зростає, змінюється співвідношення в структурі інститутів впливу на забезпечення збалансованого економічного, соціального та екологічного розвитку цього складного системного утворення. Сталий розвиток аграрної сфери – це довгостроковий розвиток, збалансований з точки зору соціально-економічних і агроекологічних параметрів, головним критерієм якого доцільно визнати підвищення якості життя агровиробників, сільського населення, усієї нації на основі збереження її життєзабезпечуючих комплексів та забезпечення продовольчої безпеки держави.

Загальновизнано, що теоретико-методологічні засади сталого розвитку суспільства та економічного зростання, закладені в працях В. Вернадського, С. Подольського, Е. Денісона, Р. Солоу, одержали подальший розвиток в наробках Г. Дейлі - у напрямі економічної теорії сталого розвитку, Х. Хотелінга та Л. Гурвіца - в оцінці впливу на соціально-економічний розвиток екологічних факторів та розвитку теорії економічного механізму.

Вагомий вклад у розвиток теоретичних, методологічних та науково-практичних основ із зазначених проблем внесли: А. Третяк, М. Хвесик, Є. Хлобистов (забезпечення раціонального землекористування); І. Бистряков, О. Веклич, Л. Мельник, О. Могильний, А. Чухно (розвиток основ екологічної економіки та екологічного регулювання); О. Бородіна, І. Гончаренко, О. Гудзинський, О. Єрмаков, А. Ключник, А. Малиновський, Л. Мармуль, І. Прокопа, М. Сахацький, В. Юрчишин (соціально-економічний розвиток сільських територій).

Теоретичним науковим спадком та надбанням у царині теоретичних засад та практичних рекомендацій щодо важелів та інструментаріїв економічного забезпечення аграрного сектору слід вважати розробки вітчизняних учених: В. Борисової, О. Вишневської, О. Гаркуші, В. Голян, Б. Данилишина, О. Дація, М. Дем'яненка, М. Кропивка, П. Макаренка, М. Маліка, Л. Мармуль, Л. Мельника, В. Плаксієнка, П. Саблука, Н. Сіренко, І. Топіхи, В. Топіхи, І. Червен, В. Шебаніна, О. Шебаніної, А. Чупіса, В. Юрчишина та інших.

Аграрна сфера визначена як складова соціально-економічної і одночасно вразливої агробіологічної системи природи й суспільства з диверсифікованими функціями – життєзабезпечення (виробництво агропродовольства і сировини), життєдіяльності (зайнятості, умови і якості життя господарюючих суб'єктів, сільського населення, нації загалом), життєоблаштування (освоєність територіального середовища проживання). Раціональне виконання аграрною сферою цих різноманітних функцій можливе лише за умови функціонування на засадах сталого розвитку. Складовими аграрної сфери виділено суто аграрне виробництво, людський потенціал та агроландшафт. Першим двом складовим приділялася певна увага завжди, агроландшафт набуває особливого значення саме в контексті сталого розвитку аграрної сфери. Спрямування заходів розвитку за виділеними складовими забезпечує системність і стале функціонування аграрної сфери.

Вважаємо, що *інституційне забезпечення фінансування сталого розвитку аграрної сфери* - це сукупність законодавчих, організаційних та соціально-економічних заходів державних і місцевих органів влади та управління, а також суб'єктів господарювання у сфері фінансових відносин, які базуються на науково-обґрунтованій концепції, що спрямована на ефективне формування, організацію та використання фінансових ресурсів для досягнення запланованого динамічного соціально-еколого-економічного ефекту (рис.1).

Інституційне забезпечення формується під впливом чинників внутрішнього і зовнішнього середовища. Визначено, що до чинників зовнішнього середовища належать: соціально-економічні, екологічні, політичні, правові та ринкові. До внутрішніх чинників переважно відносяться ті, що пов'язані з факторами виробництва в аграрній сфері: фінансові ресурси та структура джерел їх формування, що вказують на можливості розширеного відтворення, включаючи інвестиційно-інноваційні перспективи сталого розвитку аграрної сфери; розвиток продуктивних сил; освіта; кваліфікація; мотивація працюючих; земельні ресурси; природні властивості ґрунтів,

залежно від природно-кліматичної зони; організація сільських територій; ментальність сільського населення; новітні технології, які характеризують техніко-технологічний рівень розвитку аграрної сфери, та їх трансфер.

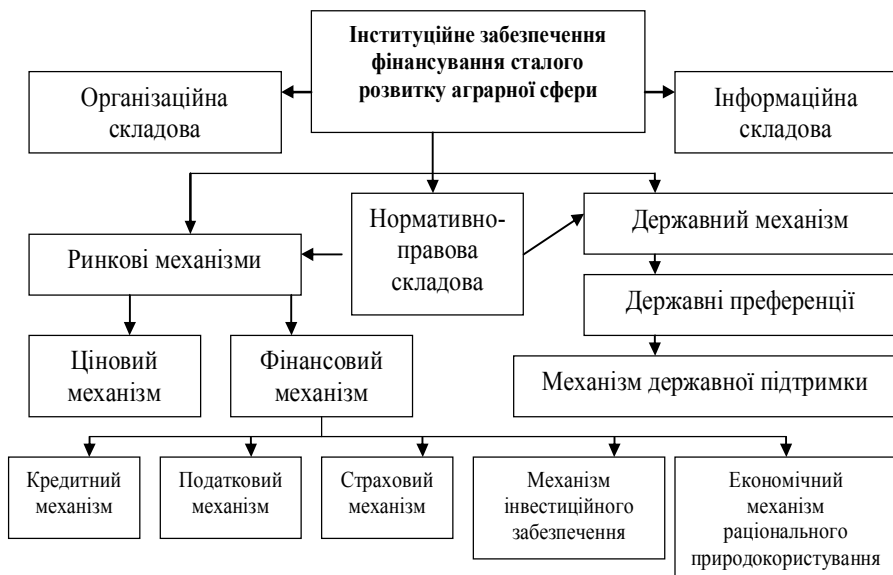

Рис. 1. Складові інституційного забезпечення фінансування сталого розвитку аграрної сфери

Встановлено, що основними стримуючими чинниками сталого розвитку аграрної сфери є відсутність ланцюжку «аграрна освіта – аграрна наука – аграрний бізнес», низький рівень розвитку інноваційної діяльності, зростаючий рівень екодеструктивного впливу аграрного виробництва на агроландшафти та низький рівень їх природо відтворення.

На сучасному етапі фінансування його визначальною та невід’ємною складовою є інвестиційно-інноваційна діяльність, які з визначенням об’єкта інвестування, урахуванням потенційних перешкод та ризиків, пошуком необхідних інвестиційних ресурсів та інвесторів, узгодженням і регулюванням напрямів освоєння інвестицій та термінів їх повернення тощо.

Використання методів кореляційно-регресійного аналізу дало змогу довести, що обсяги інвестиційного забезпечення мають тісний зв’язок з рівнем розвитку національної економіки (ВВП) та аграрної сфери (ВП с.-г), але ступінь їх впливу різний (табл. 1).

Таблиця 1

Кореляційно-регресійний аналіз залежності основних макроекономічних показників від різних джерел фінансового забезпечення аграрної сфери

Макроекономічний показник (Y)	Джерело фінансування (X)	Рівняння регресії	Коефіцієнт кореляції (R)	Коефіцієнт детермінації (R ²)
ВВП	Інвестиції в основний капітал	$Y = 146,7 + 60,9X$	0,93	0,87
ВП с.-г.	Інвестиції в основний капітал с.-г.	$Y = 54,4 + 7,9X$	0,89	0,81
ВП с.-г.	Прямі іноземні інвестиції в с.-г.	$Y = 46,6 + 0,14X$	0,94	0,97
ВП с.-г.	Бюджетне фінансування с.-г.	$Y = -619,5 + 20757,1X$	0,72	0,92
ВП с.-г.	Банківське кредитування с.-г.	$Y = 77,8 + 4,6X$	0,66	0,43
ВП с.-г.	Власні кошти підприємств	$Y = 17,8 + 168,7X$	0,66	0,45

Так, зростання інвестицій в основний капітал на 1 млн грн сприяло зростанню ВВП національної економіки України на 60,9 млн грн. Тоді як, збільшення інвестицій в основний капітал сільського господарства на 1 млн грн обумовило приріст валової продукції сільського господарства на 7,9 млн грн.

До джерел фінансування аграрної сфери, які мають тісний зв'язок з розвитком аграрної сфери (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,94), належать прямі іноземні інвестиції, але вони не здійснюють суттєвого впливу на зростання валового продукту сільського господарства (зростання на 1 млн дол. США стимулювало зростання на 0,14 млн грн). Такі результати свідчать про те, що інвестиційна діяльність в аграрній сфері як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів залишається другорядною. У результаті суми інвестованих ресурсів не відповідають обсягам необхідних інвестиційних ресурсів. Основним джерелом покриття розриву, що виникає для інвестування основного капіталу аграрної сфери, виступають власні кошти сільськогосподарських підприємств, сформовані за рахунок прибутку та амортизаційних відрахувань. Встановлено наявність тісного зв'язку (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,72) між бюджетним фінансуванням витратів аграрної сфери та її валовим продуктом,

побудовано адекватне регресійне рівняння (коефіцієнт детермінації 0,92), яке дозволяє зробити надзвичайно важливий соціально-економічний висновок: за відсутності бюджетної підтримки валовий продукт аграрної сфери може зменшитися на 619,5 млн грн, тобто на таку суму може зменшитися ВВП національної економіки за браком державної підтримки аграрної сфери. Такий висновок ще раз підтверджує, що в аграрній сфері України держава повинна здійснювати державне регулювання інвестиційного процесу і здійснювати як контроль за наданими інвестиціями, так і використовувати ці інвестиційні ресурси для фінансування національних проєктів, цільових і регіональних програм, що є складовими інституційного забезпечення.

Аналіз досвіду реалізованих проєктів інституційного забезпечення фінансування розвитку аграрної сфери в розвинених країнах Європи дозволяє виділити основні акценти:

1) посилення процесу децентралізації, шляхом розширення ініціатив на регіональному і локальному рівнях при складанні програм комплексного розвитку;

2) диверсифікація сільськогосподарського виробництва – розширення спектру виробленої продукції і збільшення видів представлених послуг. Зниження ризиків та ступеню уразливості сільськогосподарських підприємств додають стійкості економіці сільських регіонів країн Європи і являють собою важливу основу пристосування до зміни зовнішніх умов;

3) реструктуризація сільського господарства. Основними напрямками структурної перебудови аграрної економіки в Європейських країнах є: удосконалення земельних відносин, покращення сільськогосподарської кон'юнктури, передача землі і ліквідного майна в руки ефективних власників та користувачів, ринкова інтеграція підприємств малого та середнього бізнесу, орієнтування та субсидування сільськогосподарських виробників на вироблення високоякісної продукції;

4) стабілізація та розвиток соціальної сфери на селі. У системі соціального захисту пріоритетними групами населення вважаються пенсіонери, інваліди та діти. На базі соціальної політики в сільській місцевості пропонується розвиток таких напрямів як: підвищення зайнятості та створення додаткових джерел доходу, підтримка соціальної та інженерної інфраструктури на селі, здійснення програм зі зменшення відтоку найбільш активних прошарків сільського населення;

5) інституційні перетворення, які впливають на розвиток сільської економічної системи. Це організації, що сприяють ефективній роботі приватних та державних структур, наприклад

центри розвитку. Створюються інституційні структури, які базуються на використанні фінансових інструментаріїв для підтримки малих та середніх підприємств і сільськогосподарських виробників (фонди підтримки малого та середнього бізнесу).

Враховуючи актуальність в Україні перетворень та економічного розвитку аграрної сфери, на нашу думку, важливим є досвід Європейських країн. Особливий інтерес для аналізу являє досвід Франції, що має сильні тенденції державного регулювання регіонального, економічного та соціального розвитку, а також формування сталого розвитку аграрної сфери Німеччини та Польщі. Багато в чому проблеми цих країн були схожі з аналогічними економічними проблемами аграрної сфери України.

В умовах глобалізаційної економіки, у межах обраної державної інвестиційної політики, необхідно мати якісно нові фінансово-економічні механізми та інституціональні рішення у сфері трансформації державного управління, які б здійснювали координацію загальної стратегії розвитку та соціально-економічної політики.

Пріоритетними напрями формування інституційного забезпечення фінансування сталого розвитку аграрної сфери України є здійснення кластеризації аграрної сфери України. шляхом створення сучасної інституції – інноваційно-орієнтованого кластеру аграрної сфери

На прикладі Дніпропетровської області доведено, що саме завдяки створенню інноваційно-орієнтованого кластеру аграрної сфери в регіоні стане можливим активізація впровадження в практику аграрного виробництва принципів сталого розвитку (завдяки підвищенню інноваційного рівня діяльності аграрних підприємств через перехід на соціально-орієнтовані, ресурсозберігаючі, енергоефективні, екологічно безпечні технології), підвищення конкурентоспроможності агробізнесу, створення системи підготовки спеціалізованих кадрів, формування умов для сталого розвитку сільських територій і тим самим забезпечення умов існування сталого розвитку аграрної сфери. Розроблена модель кластеру потребує ефективного інформаційного забезпечення, дієвим інструментом якого є трансфер фундаментальних досліджень і прикладних розробок, здійснюваний Інноваційним центром аграрних технологій (рис.2).

Актуальність упровадження такої моделі розвитку аграрної сфери Дніпропетровської області обґрунтовується такими чинниками: відсутністю взаємовигідних відносин між партнерами в єдиному технологічному ланцюзі «виробництво – зберігання – переробка – реалізація» сільськогосподарської продукції;

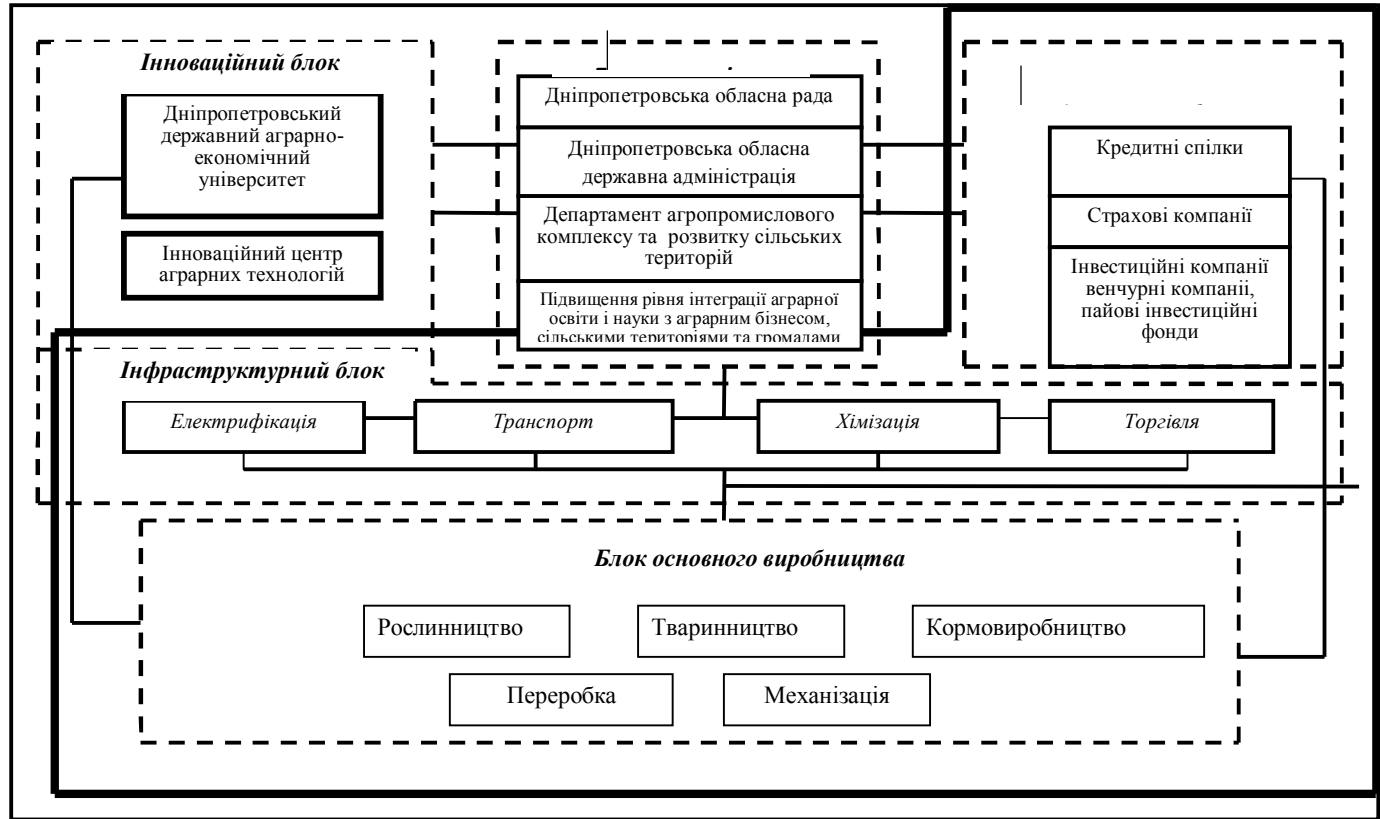

Рис.2. Концептуальна модель інноваційно-орієнтованого кластеру аграрної сфери Дніпропетровської області

стагнацією розвитку галузей аграрного сектору; зокрема, зниженням частки тваринництва у валовому регіональному продукті області, низькою якістю сировини та готової продукції, яка не відповідає світовим стандартам, низьким рівнем агротехнології і техніки; нерозвиненістю інфраструктури аграрного ринку; низьким рівнем розвитку сільських територій; нераціональним використанням земельних ресурсів.

Але основною проблемою становлення інноваційно-орієнтованого кластеру аграрної сфери регіону залишається питання фінансування, за допомогою якого формуються фінансові ресурси за рахунок наступних джерел: коштів державного та місцевих бюджетів; власних фінансових ресурсів аграрних підприємств; коштів вітчизняних та іноземних інвесторів.

Для вдосконалення механізму фінансування цього інституційного утворення пропонуємо використовувати кредитні спілки. Світовий досвід свідчить, що кредитні спілки здатні стати саме тим інститутом, за допомогою якого суб'єкти аграрної сфери можуть суттєво вдосконалити існуючий механізм фінансування та вирішити багато нагальних екологічних та соціально-економічних проблем.

Спостерігаючи динамічні процеси на кредитному ринку України, варто звернути увагу на те, що пройдено кілька етапів, протягом яких змінювалось правове, організаційно-економічне підґрунтя діяльності кредитних спілок, але недостатнє опрацювання теоретичних питань, нормативно-правової бази щодо кредитно-кооперативної системи призводить до ототожнення кредитної спілки з банком, що ускладнює розвиток кредитних спілок в аграрній сфері як самостійних нової інституції.

В умовах системної кризи принциповим стає визначення місця кредитних спілок серед суб'єктів господарювання, що діють на ринку фінансових послуг, підвищення активізації господарської діяльності з урахуванням інтересів членів кредитних спілок та вдосконалення майнових прав та обов'язків кредитних спілок відповідно до світових стандартів.

Крім того, Для інституційного забезпечення фінансування сталого розвитку аграрної сфери в Україні слід створити державний орган, який мав би повноваження щодо інтеграції трьох складових сталого розвитку та екологічної політики в секторальні політики, програми і плани. Оскільки інтеграція трьох складових сталого розвитку може бути реалізована, перш за все, на рівні стратегічного планування, діяльність новоствореної установи зі збалансованого розвитку має бути орієнтована на розроблення стратегії

збалансованого розвитку, відповідного до плану дій, аналізу державних цільових програм і галузевих стратегій, програм і планів дій на їх відповідність принципам сталого розвитку та контролю виконання Україною міжнародних зобов'язань зі збалансованого розвитку. Такою установою повинно бути Агентство сталого розвитку аграрної сфери.

На регіональному рівні зміцнити системи державного регулювання сталого розвитку аграрної сфери можна за допомогою зміцнення інституційної структури, а саме, створення Агентства сталого розвитку аграрної сфери регіону.

На державному рівні стратегічним напрямом інституційного забезпечення фінансування сталого розвитку аграрної сфери є прийняття проекту Концепції «Державна програма сталого сільського розвитку на період до 2025 року». На нашу думку, документ потребує деяких уточнень (рис.3):

1) підрозділ 2 розділу 5 «Покращення навколишнього середовища та ландшафту сільських територій» необхідно доповнити наступними пунктами:

- підтримка використання природних ландшафтних технологій, що сприяють збереженню і захисту ландшафту, біорізноманіття, ареалів розповсюдження біологічних видів і продуктивності сільських угідь;

- консервація та виведення з активного обробітку малопродуктивних, забруднених та непридатних до ведення на них сільськогосподарського виробництва земель та їх залуження або заліснення;

- піднесення агроекологічного іміджу України шляхом жорсткого дотримання вимог належної сільськогосподарської практики (сівозмін, обмеження використання агрохімікатів, нульового обробітку ґрунту, утримання тварин тощо);

- схвалення національного кодексу сталого агрогосподарювання, що включатиме комплекс обов'язкових до виконання заходів зі зниження впливу аграрного виробництва на довкілля (аналогічно до прийнятих в ЄС Кодексів Доброї та Належної сільськогосподарської практики) та впровадження принципу перехресної відповідальності при здійсненні бюджетної підтримки на основі таких правил ведення сільського господарства;

- виділення земельних ділянок високої природної цінності з багатим біорізноманіттям і впровадженням спеціальних режимів їх використання з залученням громад і суб'єктів агрогосподарювання до цієї діяльності, створення рекреаційного лісопольового ландшафту;

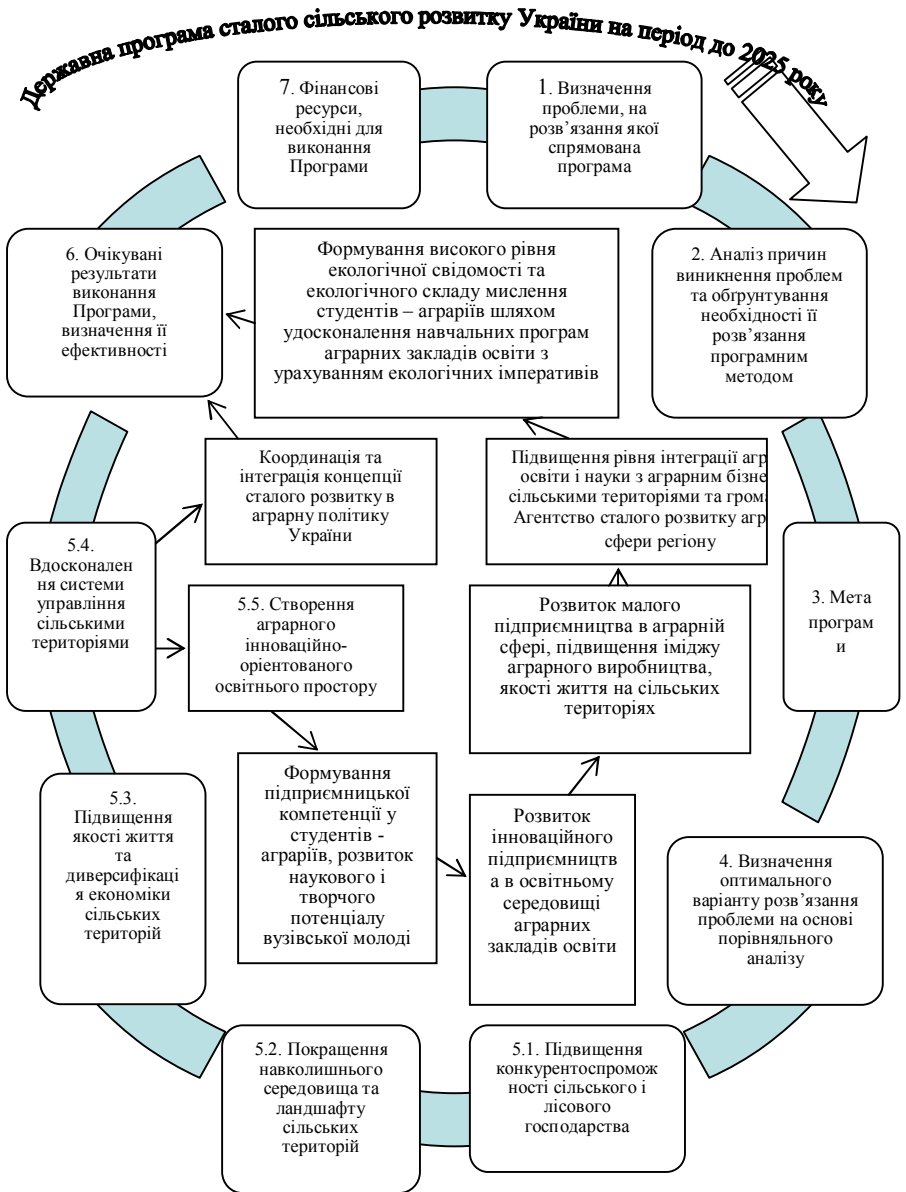

Рис. 3. Складові удосконалення Концепції « Державної програми сталого сільського розвитку України на період до 2025 року»

- організація роботи з видалення залишків агрохімікатів на занедбаних складах та інших, в тому числі, необлаштованих місцях їх зберігання; посилення контролю і відповідальності за викидання сміття, організацію стихійних сміттєзвалищ, скидання забруднених вод у поверхневі водойми в сільській місцевості;

- впровадження комплексу протиерозійних заходів та заходів, спрямованих на попередження та елімінацію ерозійних та деградаційних процесів у сільськогосподарському землекористуванні, у тому числі, через відновлення систем полезахисних лісонасаджень;

- розвиток та відновлення мереж водовідведення та очисних споруд у сільській місцевості, відповідальність за забруднення підземних водотоків;

- підтримка виробництва енергії з альтернативних екологічно-нейтральних джерел;

- відновлення малих річок та тих, що пішли під землю;

- широко впроваджувати засади природного землеробства та органічного виробництва;

2) підрозділ 4 розділу 5 «Вдосконалення системи управління сільськими територіями» необхідно доповнити заходами, щодо зміцнення інституціональної бази сталого розвитку аграрної сфери, а саме, створенням Агентства сталого розвитку аграрної сфери. Очікуваним результатом буде координація та інтеграція концепції сталого розвитку в аграрну політику України;

3) розділ 5 «Шляхи і способи розв'язання проблеми, строк виконання програми» доповнити підрозділом 5. «Створення аграрного інноваційно-орієнтованого освітнього простору», який включає пункти:

- імплементація моделі інноваційного розвитку «аграрна освіта – аграрна наука – аграрна сфера»;

- створення сучасної інноваційної інфраструктури в аграрних закладах освіти: у вигляді інноваційних центрів аграрних технологій, центрів трансферу аграрних технологій, студентських бізнес-інкубаторів; центрів природного землеробства;

4) шостий розділ «Очікувані результати виконання програми, визначення її ефективності» доповнити пунктами:

- підвищення рівня інтеграції аграрної освіти і науки з аграрним бізнесом, сільськими територіями та громадами;

- формування високого рівня екологічної свідомості та екологічного складу мислення студентів-аграріїв, шляхом вдосконалення навчальних програм аграрних закладів освіти з врахуванням екологічних імперативів;

- розвиток малого підприємництва в аграрній сфері, підвищення іміджу аграрного виробництва, якості життя сільських територій;

- розвиток інноваційного підприємництва в освітньому середовищі аграрних закладів освіти;

- формування підприємницької компетенції у студентів-аграріїв, розвиток наукового і творчого потенціалу вузівської молоді.

Таким чином, можна констатувати, що інституційне забезпечення фінансування сталого розвитку аграрної сфери – це сукупність законодавчих, організаційних та соціально-економічних заходів державних і місцевих органів влади та управління, а також суб'єктів господарювання у сфері фінансових відносин відносин, які базуються на науково-обґрунтованій концепції, що спрямована на ефективне формування, організацію та використання фінансових ресурсів для досягнення запланованого динамічного соціально-еколого-економічного ефекту. Враховуючи актуальність в Україні інституційних перетворень та сталого розвитку аграрної сфери, переконані, важливий є досвід Європейських країн. Обґрунтовано теоретико-методологічний підхід щодо застосування в умовах глобалізації «кластерної політики» для формування інституційного забезпечення фінансування сталого розвитку агросфери України та створення інноваційно-орієнтованого кластеру аграрної сфери регіону із урахування існуючого науково-інноваційного потенціалу, рівня господарювання конкретної території, специфіки розвитку окремих сфер сільськогосподарської діяльності, з обов'язковим використанням кредитних спілок як перспективної інституції на кредитному ринку України.

Бібліографічний опис

1. Бакум В.В. Методологія розробки агропромислових кластерних утворень регіону / В.В.Бакум // Економіка АПК. – 2009.- №4. – С. 38-44.

2. Васильєва Н.К. Математичні моделі інноваційного розвитку в аграрній економіці: [монографія] / Н.К.Васильєва.- Дніпропетровськ: РВВ ДДПУ, 2007. - 348 с.

3. Кропивко М.Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва / М.Ф.Кропивко // Економіка АПК. - 2010. -№11. - С.3-9.

4. Кропивко М.Ф. Кластерний підход до управління сільським розвитком / М.Ф.Кропивко // Економіка АПК. - 2008. -№5. - С.55-58.

5. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2010. - №11. – С. 3-12.

6. Портер М. Конкуренція / М. Портер – Москва: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.

7. Катан Л. І. Економічне забезпечення сталого розвитку аграрної сфери: [монографія] / Л. І. Катан – Суми : Довкілля, 2012. – 350 с.

8. Катан Л. І. Стійкий розвиток регіонів України та бази кластеризації та корпоратизації (галузевий аспект) : [монографія] / Ковальчук К.Ф., Демчук Н.І., Катан Л.І. та інші. – Дніпропетровськ : ІМА – прес, 2012. – 254 с.

9. Гончаренко В. В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи / В.В. Гончаренко // Финансовые услуги – 2002. – № 1-2. – С. 13–19.

10. Пожар А. Формування сервісної інфраструктури системи кредитної кооперації України на регіональному рівні: [Кредитні спілки] / А. Пожар // Світ фінансів. – 2007. – Жовтень (№3). – С. 163-172.

11. Розвиток кредитних спілок і кооперативів у Канаді: українсько-канадський досвід // Вісник кредитної кооперації. – 2008. – Червень-серпень (№4): Аналітично-інформаційний додаток. – С. 64-70.

4.2. Інституційні засади розвитку органічного агровиробництва в Україні

Розвиток органічного виробництва є досить актуальним на сьогодні через низку явних екологічних, економічних та соціальних переваг, що притаманні цій сфері діяльності. Інтенсифікація сільського господарства, яка останнім часом відбувається в усьому світі, має негативний вплив не лише на навколишнє середовище, але і виснажує природні ресурси, без яких ведення агровиробництва неможливе. Тому органічне сільське господарство має екологічні переваги, які проявляються у тому, що воно має великий потенціал, щоб виправити попередньо перелічені негативні тенденції, а також скоротити викиди вуглекислого газу, закису азоту й метану, які сприяють глобальному потеплінню.

Також органічне сільське господарство має значні переваги для здоров'я. По-перше воно знижує ризик втрати здоров'я для сільськогосподарських працівників, адже саме вони найбільш уразливі до дії пестицидів та інших хімікатів, які використовує конвенційне виробництво. По-друге, органічні продукти більш корисні для споживачів завдяки мінімізації впливу на здоров'я токсичних і стійких хімічних речовин.

Середньостатистичні конвенційні овочі та фрукти містять у своєму складі понад 20 пестицидів, м'ясо та молоко, у свою чергу, містять антибіотики, гормони, стимулятори росту. Натомість, за дослідженнями вчених з різних країн, органічні продукти на 50% містять більше поживних речовин, мінералів та вітамінів (вітамін С,